

זמן שאול

יהודה ויזן

.א.

אשר מבקר נוטל לידו ספר עצום וממנו נושר קונטרס צננום ובו הסכמות מפי הגבורה, מיד מתעורר אצלו אנטגוניזם או רוגז כלשהו, מלווה בחשד מה; חשד שהולך וגובר כאשר הדבר הראשון שצץ מול עיניו בכיוגרפיה על שאול טשרניחובסקי, "ליופי ונשגב לבו ער" שמה, הוא דבריו של עמוס עוז, ולפיהם הספר שבידו הינו "צירוף מיוחד של כיוגרפיה מפורטת עם מונוגרפיה מקיפה ומעמיקה... אפוס של תקופה של כ-70 שנה בחיי היהודים ובתולדות חיבת ציון והציונות, אפוס על גלגולי הספרות העברית והביקורת העברית... רומן רב תהפוכות לא פחות מכפי שהוא ספר עיון"; ולאחריהם הכרותו של דן מירון שליט"א כי "דמותו של המשורר, שכבר רחקה מאיתנו ריחוק רב, ניצבת

לפנינו לפתע בכיוגרפיה זו קרובה עד נגיעה, ברורה בכל תגיה, אנושית... ה'אנר של הכיוגרפיה הספרותית המח- קרית העברית קודם כאן מן השוליים אל מרכזו של בי- מת הספרות"; ולאחר מכן – דברי פרופ' ישראל ברטל, שמבטיח לקרוא כי "ימצא בכיוגרפיה זו מפתחות לעול- מות נשכחים", ודבריו של פרופ' שאול שטמפפה שחר- תמים את הקונטרס בהצהרה כי הכיוגרפיה שחיבר עידו בסוק עתידה מעתה ואילך "לשמש נקודת מוצא לכל דיון בחייו הסוערים של טשרניחובסקי וביצירתו המגוונת והחדשנית".

ליופי ונשגב לבו ער: שאול טשרניחובסקי – חיים

עידו בסוק

הוצאת כרמל, 751 עמודים, 129 שקלים

מה שמרגיז לא פחות, ובה בעת גם משמח עד בלי די, הוא כאשר נאלץ המבקר להודות, לאחר הקריאה, ול- מעשה כבר במהלכה, שהוא מסכים עם כל ההסכמות – כל כך מסכים, שמתעורר בו הדחף להסכים אף יותר, ול- חזק את ידי המחבר – והמו"ל – ולברכם ב"שקוייח!" וכיוצא באלה.

בסוק העמיד ספר מופתי, גלעד מפואר למשורר מפואר שמוכר כיום בעיקר כרחוב ושנוכח ונוכח בצי- בוריות הישראלית בעשורים האחרונים בעיקר במס- גרת הפולמוס המשמים סביב ההמנון הלאומי, כאשר מעת לעת נשמעים קולות צדקניים שקוראים להח- לוף את "התקוה" של נפתלי הרץ אימבר ב"אני מאמין" (המוכר לקהל הרחב בעיקר כ"שחקי שחקי") האוניבר- סלי יותר של טשרניחובסקי; או לחלופין במסגרת הדיון

המשך בעמוד הבא

עידו בסוק כתב ביוגרפיה מופתית על שאול טשרניחובסקי – גלעד למשורר מפואר שזכרו התעמעם, אולי מפני שסירב להתגייס למשימות היהודיות הלאומיות

איור: ערן וולקובסקי

כשאלה ה"מרתקת" אם טשרניחובסקי צריך להופיע על שטר, או שמא שטרותינו ידעו מספיק אשכנזים. ואולם, כשאלת מעמדו של טשרניחובסקי בתרבות העברית, ובפרט בשירה, של העשורים האחרונים על כף שאני נטפל לזוטות וחזון, לרגע קט, לאותו קונטרס צנום — שכן מתברר שהוא מקשה על עבודת תי במידת מה וגזול ממני לפחות פסקת "חיים-שכא-לה" אחת, בנוסח "ספר זה פורש בידענות את עליית לת חייו של טשרניחובסקי, שנעה מכפר גידח במור רח אוקראינה, דרך אודסה, גרמניה ושווייץ, בראשית המאה ה-20 — עד לתל אביב של שנות ה-30 וה-40" (שטמפפר); או: "ילדותו הכפרית של טשרניחובסקי, משפחתו ומוצא משפחתו, תקופת אודסה, ראשית יצירתו וראשית אהבתו הלא פשוטה לכתו היחידה, נדודיו, שירותו כרופא צבאי בצבא הצאר כמלחמת העולם הראשונה, עוניו וסבלותיו באודסה, עוניו וסבלותיו בברלין ובפרווריה, ולבסוף — פרק חייו בארץ ישראל, בירושלים ובתל אביב" (עוז), ובקיצור — כל תחנות חייו הידועות והידועות פחות של טשרניחובסקי המשורר, המתרגם, הרופא ואיש המשפחה — "הגבר זה רב־הנפשו, שגֵדֵד הרבה מאד".

אבל, כידוע, הבשר אינו מצוי בקורי המתאה. וכיחה של הכיורגפיה שלפנינו נובע בעיקר משפע הפרטים המסחרר (עדויות, מכתבים, מסמכים, קטעי שיר וכי) שליקט בסוק ושור ביד אמן ובתנופה סיפורית גדולה — לאמור, אין כאן כמעט עמוד, ויש כאן לא מעט עמודים, שאינו מעורר בקורא רגשות עזים: המיחשבה על בעל ה"חזיונות" שנאלץ ללמוד בבית ספר לבנות והיה "סובל מנחת זרוען של נערות כפריות אימפולסיביות ואלומות" (קצת מצער שבסוק משתמש בפרט הזה, באופן שניאה כמו היקש פסיכולוגיסטי ואוטומטי כמעט, כדי לבאר את מקור משיכתו ההלנית של טשרניחובסקי למצוינות הפיזית, שאותה מסביר הביורגרף כצורך "לפצות על חולשתו כנער מול נערות גדולות שהתעללו בו"); על המחסור החומרי שפקד אותו בתקופת לימודי הרפואה בלואזן, כאשר חבריו מתלחשים ביניהם: "מצבו של טשרניחובסקי שלנו קשה, כנראה עד בלתי נשוא; חבל!"; ושוב כי מי פתגמה, כנראה הלב נקרע למקרא המלים שכור תב המשורר למתרגמו הרוסי, לייב יפה: "אם אתה רוצה שנוכל להתכתב בעתיד, שלח חבילה של מזון כלשהו. אנחנו רעבים, לחם!"

אך לא רק צער ויגון ימצא הקורא בספר הזה (אם כי לא מעט מאבקים כלכליים, בין היתר בניסיון לגבות חובות מהוצאת דביר, או לקבל שכר במועדו בעבור תרגומים לתיאטרון הבימה). יש כאן לא מעט רגעים שבהם קשה שלא לחייך, לגחך או אף לפרוץ בצחוק. למשל, נוכח תיאור מערכת היחסים המתסכלת והקטנונית ששררה בין טשרניחובסקי ובין ביאליק (מערכת יחסים שאמנע מעיסוק בה, שכן זכתה עד כה להתייחסות עודפת מצד הביקורת, בין היתר מצד קורצווייל, מירון, שאגן, ברזיל, שביד ועוד רבים אחרים — התייחסות שבסופו של יום רק קיבעה את משניותו של טשרניחובסקי למול ביאליק ואת מעמדו כאופציה הלא ממומשת של השירה העברית, כ"דרך שלא נבחרה" הנצחית, ואולי אפילו כדרך שאין לבחור בה.

עורכת: ליסה פרץ **סגן עורכת:** אבנר שפירא
עורכת גרפית: אביבה עין־גיל **הגהה:** רן שפירא
הפקה: אמיר פקטור
המורל: "הארץ", רחוב שוקן 21 תל אביב 6653207
טלפון: 03-5121230; 03-5121385; ofp@haaretz.co.il
כל הזכויות שמורות sfarn@haaretz.co.il

טשרניחובסקי באודסה ב-1908. עומדים (מימין): ביאליק והעסק והפובליציסט אהרן מיכל ברקיה; יושב משמאל: הסופר פרץ הירשביין צילום: באדיבות ארכיון "גנוים" של אגודת הסופרים

למעשה, נוצר מצב כה אכסורדי, שבו כאשר מישוה רוצה לומר לך שהוא אוהב את טשרניחובסקי, קרוב לוודאי שיאמר משהו בנוסח: "אני מעדיף את טשרניחובסקי על ביאליק".

או נוכח "שערוריית פרישמן" והדברים שכתב טשרניחובסקי בעטיה ליוסף קלוזנר (דמות מרתקת כפי ני עצמה, שזוכה גם כן לעדנה מסוימת בספר זה, ושי ראוי אולי שתוכה גם כן לכיורגפיה ראויה ביום מן הימים): "נבלה עשה לי דוד פרישמן, אשר לא נש מעה כמוה. כמה פעמים חפצתי לראות את תרגומי (אייליאס) לעשות בו תיקונים — ולא נתנו לי את מול קיבלתי את השיר, וכנראה החוברת ('התקופה', י"ו) כבר נשלחה לכל החותמים. את שירי לא הכי רתי. יש בו 911 חרוזים (שורות), ובשש מאות חרוזים 'חלו ידי העורך' לשנותם תכלית שינוי, על פי תרגומו של Voss. לערך שמונים חרוזים נשארו כמו שהם... כמעט שיצאתי מדעתי. תיכף שלחתי טלגרמה ומכתבים לו ולהמוציא: אסרתי על הוצאת שירי ועל חתימתי עליהם, ציוויתי להשיב לי תיכף ומיד את כל כתבי היד שלי, הנמצאים בידי. ישנם דפים אחדים, אשר גם שורה אחת משלי לא נותרה עליהם" (ניכר שהמקרה צילק את טשרניחובסקי כהוגן, ושי נים מאוחר יותר, לקראת צאת תרגומו ל"אודיסיאה" — לאחר שאהרן קמינקא, מתרגם מיוונית ולטינית שהופעתו של טשרניחובסקי האפילה כליל על פור עלו, האשים אותו בשימוש בלתי נאות בכספי ציבור — כתב לקלוזנר: "אז הרעיל את שמחתי מנוול אחד שבמנוולים, ד. פרישמן שמו; ועכשיו כעבור 22 שנה, בערב פסח, כשיש לי תקווה שהאודיסיאה... תופיע בדפוס, הרעיל לי את שמחתי מנוול שני").

או נוכח תיאורו החי של בסוק את "התגנבותו" של טשרניחובסקי בלא ידיעת המארגנים והמרצה להרצה צאה שנשא נתן ביסטריצקי ב-1918 בקייב, ושנושאה — שירת טשרניחובסקי: "לדברי ביסטריצקי, האולם שבו נערכה ההרצאה היה לא־מרווח ואפל למדי... בעודו ממתין שהמנחה יציג אותו, הבחין אגב שישוט בעיניו באולם כדמות מתגנבת, שנראתה לו לא שייכת לקהל הנאספים: איש במדי צבא, קצין בעל מראה ררסי אוקראיני, עתיר שפם. כאשר התחיל להוציא מפיו את צמד המלים שאול טשרניחובסקי, החליק האיש באצבעותיו 'על שפמו העז' בנינוחות ובגנדרנות. בייסטרצקי חשד שאולי מדובר בבלש, שוטר־חָרֵשׁ. כשיקרא שירים שלו, הוסיף האיש להחליק את בלוריתו ואת שפמו ובהנאה. כשסיים את נאומו נחפו לאולם לגלות מי האיש, אבל הלה כבר נעלם".

כאמור, דוגמאות אלה הן בכחינת אפס קצהו של קרחו, טעימות מן השפע האדיר והטוב שמציע ספר זה, שמתוכו עולה ונגלית דמותו האנושית כל כך של

טשרניחובסקי כמלוא הדורה ועל כל פגמיה, כמו גיבור תנ"כי שנקלע לתוך אפוס. ועל כך יש להודות במידה רבה למחבר, על שבחר לנקוט גישה של "דיאלוג בין־קורתי" עם מושא ספרו, ובעיקרון על פיו "לא תיתכן צנוורה; כל פרט משמעותי, גם כזה שאינו מחמיא למושא הכתיבה, משולב בספר" — ועשה זאת מבלי שתדבקה ביצירתו אותן צהבהבות וסנסציוניות שבעשו, זה שלושה עשורים לערך, לדבר שבשגרה בעשייה הביוגרפית (בכתב ועל המסך) בישראל.

ב.

בקש אפוא להתעכב על צרימות אחדות שחוויתי בעת הקריאה, אף כי מדובר, בלא ספק, בוטות גמורות ביחס למכלול. הראשונה שבהן, שאותה כבר ציינתי קודם לכן, היא הגישה הפסיכולוגיסטית שנוקט בסוק בנייתוח דמותו של טשרניחובסקי, וחמור מכך, בנייתוח יצירתו. ייאמר להגנתו של בסוק שהדבר נעשה באופן מודע ומוצהר (לא שזה פותר את הבעיה), כפי שכותב הלה בפתח הדבר: "לדעתי אין מנוס מנייתוח פסיכולוגי ולעיתים פסיכואנליטי... הפסיכולוגיזציה מאפשרת חדירה אל הפנים, אל היסוד הקבוע... היעד הוא אפוא לכתוב ביורגפיה של הנפש". ובכן, לדעתי בהחלט ישנו מנוס מנייתוח פסיכולוגי ולעיתים פסיכואנליטי (וכן מאבחנות מן הסדר הקליני כגון "בהשוואה לביאליק הנוטה למאניה־דפרסיה... ועם זאת, לא אוכל להתווכח עם העובדה שנפשו של טשרניחובסקי אכן עולה מבין הדפים (חרף הפסיכולוגים, אך ודאי שלא בזכותו).

שתי הצרימות הנוספות הן בכחינת תחלואי החרבה של רוח התקופה. כך, למשל, דואג המחבר להבדיר לנו לא פעם את הסתייגותו מיחסו של טשרניחובסקי לנשים, או שאת יחסו לסכסוך הערכי־יהודי־היינו מגנים כיום כקולוניאליסטיות". ואותה צרות מבט של העמדה הניאורליברלית היא שמוכילה את בסוק גם לכתוב, בהתנשאות מסוימת, כי "היתה בטשרניחובסקי תרכובת מיוחדת של כפרי שמרן וחשדן עם יוצר מקורי, רב דעת, החובק תרבויות עולם" — וזאת מבלי להבין את הקשר העמוק שבין השמרנות ובין הדעת ומבלי לעשות מאמץ לנסות ולהבין כיצד כפריותו ושמרנותו דרות בכפיפה אחת עם חדשנותו וייחודו. כך או כך, לא ניתן פשוט "להתנער" (וכי מקרה דנן באופן אנכרוניסטי או רטוראקטיבי) ממה שלא נעים כיום לחלקנו.

וצרימה אחרונה, כאמור, מאותו בית מדרש, צרימה שמבלעדיה אין ספר שלם בימינו: קריאה הומוראוסית (ופסיכולוגיסטית) בשיר ההגותי "שלישה כ"תרים", ששיאו במאבק שניטש על חוף שכל כולו אנשים פגומים וקשי יום ("הלך נַשֵּׁשׁ בַּכְּבֹדוֹת הַסִּטוֹן, טוֹבֵל שְׂתֵי רִגְלָיו פוֹדְגָא בְּחוֹל... חִטֵּי יִרְקָק וְשִׁדוֹף, עָקוּם רִגְלָיו... נִגְרַם מִפְּחָם... בְּרִסֵי מוֹהֵם וְסָבֵל כְּפוֹף גִּבִּי"), בין ריש לקיש, הליסטים ("כִּיצוּק מִפְּרוֹנוֹ... מְרָאָהוּ תְּבִנִית שׁוֹר־פֶּה... רוחֶצוֹת עֵינָיו בְּאֵשׁ לְבַלִּי־חַת"), ובין רבי יוחנן ("קוֹפֵף גִּזְרָה וְאַצִּיל / תְּבִנִית אֲנֶרְטָה עַשׂוּיָה בְּשׁוֹן, / תְּקִיר וְעָנָן; / נְסוּכִים עַל פְּנֵיו / אֲמַץ נִי־סִיכִים (הוֹד בְּחִירֵי־אֵלִי").

אם ניוכר לרגע בשורות הפותחות את השיר: "שֵׁשׁ לְשֵׁה כְּתָרִים יִשְׁנֵם בְּעוֹלָם, / כְּתָר וְכְתָר וְיוֹיו שְׁלוֹ: / כְּתָר שֶׁל גְּבוּרָה, / כְּתָר שֶׁל תּוֹרָה / וְכְתָר שֶׁל יָפִי — כְּתָר שֶׁל נוֹי" — הרי שלא יקשה עלינו לקשור את כתר הגבורה (יוון ורומא, או הציוני) לראשו של ריש לקיש, ואת כתר התורה (היהודי) לראשו של יוחנן, ומשם להמשיך ולהסיק את המסקנות האפשריות, המשך בעמוד 4

זמן שאול

המשך מעמוד 1

באשר לאמור בשיר ובאשר לעמדתו האסתיציסטית של טשרניחובסקי ("אשרי איש כתר של גבורה גורר לו, / אשרי הקונה לו תורה לרעה לו, / אשרי ואש ריו אם פרש לנו!"), שמנסה אולי לגשר בין אתונה לירושלים, או לפרוש משתיהן גם יחד, או להדגים את ריבוי פניו של היפה (שאינו לשייכו ליוון בלבד). אבל בסוק בוחר להתמקד במאבק האדירים הזה מזווית שונה, ולדיוו, במפגש בין השניים עובר רטט הומוסקסואלי חזק: "זה אל זה קרב, הרב והלסטיים, / גבר מגבר מתפעל מאד, / שניהם נרגשים. / פי-ך לנשימי! — ורק אמרתו הלסטיים לרב. / סוקרו ב' עיניו, אל פיו משתאה. / הביט וענה הרבי הנאה: / חילך לאורייתא, זה חילך הרבי". ואולי גם לכך יש קשר להשלמה עם נמנעות האהבה, ולהכרה הזמנית לפחות, שהאהבה השלמה לאשה, הנשאפת כל כך, אינה עוד בת-השגה" (ולמקום שבו מדברים על הומו-ארוטיקה, כמו תמיד, מתגנב לו גם "שיח הכישלון"). בקיצור, כשממש רוצים, גם אצל "כפרי שמרון" תימ צא לנו ספרות הומו-ארוטי, ומצד שני, אולי היה זה בכלל טשרניחובסקי "המקורי", רב הדעת, חובק תר-בויות העולם" שכתב את זה. אך שוב, אני שב ומד-גיש — מדובר בזוטות.

ג.

ח עבר לספר הנפלא שלפנינו, נדמה לי כי אחת השאלות שצריכות להעסיק אותנו, או לטרוד את מנוחתנו, היא: היכן מצוי טשרניחובסקי בשירת ימינו? כיצד ייתכן ש"המשורר היותר בריא, כמובן היותר חשוב והיותר נשגב של המלה הזאת, בספרותנו", כפי שהגדירו ברנר, סולק, שלא לומר טוהר, מתוך הדינא של השירה העברית? (עקבות אחרונים להשפעתו ניתן למצוא אצל רטוש המוקדם, ובכמה וכמה משירי אמיר גלבע). והרי לא מדובר כאן במקרה אצ"ג, כאשר כל המ-קש להלך בעקבי הנביא נידון כמעט בוודאות לאפי-גוניה. לא, טשרניחובסקי הוא בלא ספק משורר שני-תן לצעוד בנתיביו (בין היתר, אל אותו "מומנט קלא-סי" נכסף ואל יופיים של הדברים. ולא בכדי הצביע נתן וך על "סכא מפליג לאודסה" כעל יצירה בע-לת מאפיינים אימגיסטיים), משורר שהותיר אחריו דרכים רחבות וסלולות — באידיליות, בסונטות וב-פואמות שלו, ואף הניח — בין היתר ביצירת המופת "עמא דהבא", אך גם ברבים משיריו האחרים, וב-תרגומו ל"עלילות גלגמש", "משא מלחמת איגור", "קאלאוולה", "אודיסיאה", לשירים מן האפוס הסרבי ואפילו ל"הייזואתה" האיום — תשתית לאפוס עברי, שאם וכאשר סוף כל סוף ייכתב, יהיה אנוס לשוב לט-שרניחובסקי ולשאלות היסוד שהלה העלה ב"לנוכח פסל אפולו" ("הנני היהודי: ריב לנו לעולמים!").

ואולם, הדרכים הללו ממתונות בשיממונו ומייחלות לצועדים שכיום כבר ספק רב אם יבואו, שהרי המצב לא השתנה בהרבה מימי טשרניחוב-סקי, כאשר המשורר נתבקש בנחרצות בתחרות שי-רה ולמטה השירים קבע בנחרצות: "המשוררים הללו אינם מכירים כמעט את השירה העברית שנ-כתבה לפניהם, החל מימות התנ"ך. ניכרת אצלם בו-רות משועת בדקדוק העברי וכידע תרבות העולם... אין להם רשות להיות עמי ארצות".

עניין נוסף: בסוק ממקם את השחיקה במעמד שי-רת טשרניחובסקי בשנות ה-60 של המאה הקודמת — נקודת זמן ודאית, אך נוחה מדי לטעמי, שהרי

מעמדו של מי לא נשחק למול הדורסנות של דור המ-דינה בשירה העברית, או למול המכבש הזוכי? כי, על כל פנים, מקננת התחושה שמעמדו של טשרניחוב-סקי מעולם לא היה איתן באמת, ושבדברי הביקורות שלהם זכו ספריו הראשונים מצויות כבר כל הסיבות לדחייתו המתמדת כדגם, של מי ש"לופי ונשגב לבו ער", של מי שסירב לשקע את אונו הפואטי במשימה הלאומית, של מי שנתפש — בסופו של דבר ובצומקם של הדברים — כחוטא, כעובד אלילים עושה תמונה ופסל, כגוי הנצחי של השירה העברית.

"השירים, הלאומיים והציוניים... חסר להם אותו החום הפנימי המחולל רגש לאומי עז", קבע יהושע רבניצקי על טשרניחובסקי, וקלוזנר הוסיף: "יותר מדי רחוק הוא מרוח הנביאים, מן האידיאלים העבריים הנצחיים. הוא אינו מבין את הקדושה והטהרה שב-חיים הישראליים הישנים, שהיו קורבן ארוך אחז, את ההוד והרוממות שבמסירות הנפש על מזבח הרעיונות הדתיים והמוסריים... וכשם שהצער העולמי הכללי אינו מורגש לו, כך אינו מרגיש בצערה, היחיד במי-נו, של האומה הישראלית... כוחו של טשרניחובסקי רב ועצום רק בצירוי הטבע ובתיאור רגשות האהבה. ואולם שום משורר לא הגיע לגדולה אמיתית על ידי ציורים ותיאורים כאלה בלבד... המשוררים הגדולים באמת הם תמיד גם פילוסופים עמוקים... זוהי הלי-ריקה האמיתית... ליריקה כזאת היא עברית לגמרי... טשרניחובסקי יודע לתאר את הטבע יותר מאשר את האדם, וכמובן הזה אין שיריו עבריים ברוחם, ולכן גם שיריו הנוגעים לישראל מעטים הם מאוד".

מכל מקום, נדמה לי כי מה שהטריד את מבקרי טשרניחובסקי המוקדמים יותר מכל, מה שהרי-תיע אותם, היא שאיפתו של המשורר, שהיה גם היה פילוסוף עמוק, להגיע לאמת דרך החוש, דרך היפה והנשגב (דרך אותם "צנתרות דדהבא... אשר אין דו-מה ליפנים בכל אשר ברא היוצר"), ולא דווקא דרך השכלתנות היהודית. ואין פלא על כך שמסורת ארו-כת שנים שגרסה כי על שירים להיות "שירים, חכמים ועשירי צעתי", כמאמר רבנו תם, ושודעת כי "טוב לשמע גצרת חכם מאיש שמע שיר פסילים" (קהל-לת ז', 5), תתקשה לקבל את האסתטיציזם של טש-רניחובסקי ואת האופן שבו תפש את השירה ("הגד-רת השיר היא: דיבור שקול ומוזיקלי. הדברים אמור-רים בצורה כלי לגנוע כל עיקר בתוכו. מלאכת השיר אינה קשורה בתוכו. כרצונכם, תוכלו למלאו תוכן ולא למלאו, מתוך "איך לקרוא שיר"). ואפשר שה-חצים שמיען אצ"ג לטשרניחובסקי כ"כלפי תשעה ותשעה" ממצים את העניין באופן המיטבי: "סרקו בשירי במסרקות של ברזל — ומן השאלה לא אחדל: — כי צד כתוב משורר עברי סונטות ואידיליה? פט-רקה — כן. לונגפלו — כן. משורר עברי — לא! אנו יהודים שכמותנו, וסטרוקטורה אמנותית לשם אמנות תם. לשם יעודים ספרותיים כעלמא... יהודים שכ-מותנו, באימת העתים... אנו ומכניסמוס ספרותי, בדו-מה ללועזית? — לא. מהותנו האנושית-יהודית תובעת צילומה העברי, כפי שהנגנו בכל המצבים".

בסופו של דבר נקלע טשרניחובסקי למצב המת-סכל ביותר שאליו יכול משורר להיקלע, כפי שכור-תב בסוק: "הדתיים התלהבו מלאומיותו והתעלמו מן החילוניות ומדהודי הפגאניות שבו; הימני העריץ את לאומיותו התוקפנית; השמאל הסוציאליטי היה מאוהב בכפריות שלו, בריח השדה העולה מן האדי-ליות ומשירים אחרים שלו, והשמאל הרדיקלי והקו-מוניסטי דבק בהומוניזם ובאוניברסליות שלו". לאמור, איש מעולם לא קיבל את טשרניחובסקי בשלמותו, כמות שהוא — והכל נהגו במשורר ככנתח בשר, נטל כל אחד את שאהבה נפשו והשליך את השאר.

יהודה ויזן